

1. Ракия

Най-старото сведение за консумацията на ракия у нас беше открито през 2010 г., по време на разкопки на хълма Трапезица във Велико Търново на некропол до църква, под ръководството на археолога проф. Константин Тотев. Сведението представлява надпис върху керамичен съд от началото на XIV в., който гласи: „Аз пих на пр(азника) ракия“ (**АЗЪ ПНХ НА ПР.... РАКНННА**). Авторът на надписа е неизвестен българин, и това е най-старото споменаване на този вид напитка, открито досега. Традиционно се смяташе, че първите сведения за консумацията на ракия са от времето на турското владичество, в XVI в., а названието „ракия“ е дошло с турците.

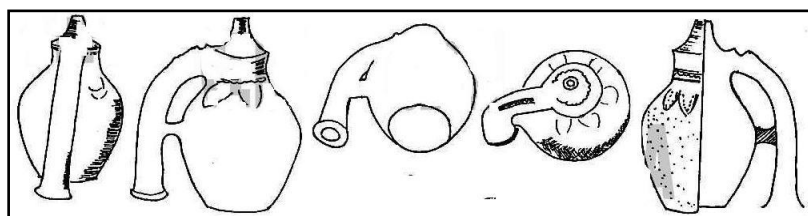
През 1382 г., османският пълководец Лала Шахин обсажда София, и отбелязва че бранителите били здрави мъже, които преди битката пиели ракия: „Вътре в крепостта има многобройна кюфарска (гяурска, християнска) отбрана армия, войниците на която са едри, мустакати и на вид добре калени в боеве, но навикнали да употребяват вино и ракия — с една дума, хора веселяци.“ (1)

Находката от Трапезица, се потвърждава и от изворите. Археологията отдавна е доказала, че българите са познавали дестилацията на алкохола, още по време на Първата Българска държава. Находката на част от дестилационен съд от Плиска – кухата дръжка / чучур (с част от устието), която отвежда парите, за да се охладят остава и досега единствена за времето на Първото българско царство, при това нейните характеристики я определят по-скоро като внос, от Изтока. Неясно е поради отсъствието на писмени извори, какво точно е получавано чрез съда от Плиска - добиване на спирт за лечебни и козметични цели или за получаване на пиете.

По време на Втората Българска държава след края на XII в., броят на откритите дестилационни съдове, известни като „аламбици“ нараства на около 12.

Повечето от дестилационните съдове от това време са местно производство и показват тенденция, към масовото навлизане в употреба, особено след края на XII в., когато чрез местно производство се задоволява една очевидно нараснала потребност. На размер са сравнително малки, до около 30 см височина, и в периода от края на XII в. до края на XIV в. са предназначени за домашна употреба. По всяка вероятност, чрез средновековните аламбици, се е получавало пиете от дестилация на вино, т.е. българската „ракия“ е била като съвр. винена ракия, и ако е оставяна да престои в бъчви, то технологично тя ще напомня днешния коняк.

Един друг рядък съд от времето на Първото българско царство, за който се предполага, че е използван за съхраняване и поднасяне на ракия е глинената бъклица, или фалагата. Глинените бъклици се срещат в IX-XI в., и по-късно до XIV в. Те са с малък обем (измервания отсъстват) и са много тясно устие, което предпазва съдържанието. (2)

Подобни и аналогични по форма и вид бъклици, се използват от аланите в рамките на салтово-маяцката култура (знаменитите и широко известни „баклажки“ или бъклици от Новочеркаския музей, чийто рунически надписи на „донско-кубанско“ писмо бяха разчетено от проф. Турчанинов, с помощта на абхазо-адигските езици, т.е. са принадлежали на касожки вождове), което показва, че тази традиция не е местна, а донесена на Балканите от Аспаруховите българи, от земите на Кавказ.

Също подобен съд с кавказки корени е типичният български „крондир“ или „кондир“ – висока кана с тясна гърловина и дълъг чучур, имащ идентичен аналог сред лакците от Дагестан, обитаващи селище с неслучайното име Балхар. Лакците наричат своите „кронидири“ по твърде сходен начин – кунари. С кронидр пълен с ракия, според българската традиция, се кани на сватба.

Аламбикът (от араб. (al-anbīq) е популяризиран от персиеца Хабир Ибн Хаям (721–815 г.), известен в Европа като Гебер (от араб. gebr – зороастриец, или персиец немюсюлманин). Дестилация на спирт в аламбик извършва и друг персиец, алхимикът и енциклопедист Абу Бакр Мухамад ар-Рази (865–925 г.), в Европа бил известен като Разес и Абубатер. Но

се предполага, че аламбиците и дестилацията са били познати в Сасандиски Иран. Аламбикът, наподобява чайник с дълъг чучур обърнат надолу, където се втечняват алкохолните пари и се събират в допълнителен съд. На практика това е умален по-примитивен първообраз на дестилационния казан, който познаваме и използваме днес. Едва в XIII в. дестилацията е популяризирана в Европа от алхимика Алберт. (3)

Пределно ясно е, че аламбикът и дестилацията са проникнали при българите от Близкия Изток, пряко или посредством Византия, при това по-рано, отколкото в Западна Европа. Но въпросът който е важен и неизяснен, е произхода на самата дума „ракия“.

Традиционно се смята, че думата е производна на арабското *araq* – пот, т.е. пиене което те изпотява. И от арабски се е разпространило в цяла Азия, съотв. в тюркските езици *araga*, чувашки *egex*, в монголски *arxi*, *arkhi*, бурятски, тувински *agaxh*, в тунгусо-манджурски *arxi* / *araxi*, корейски *arak*, японски *raqu* – оризова водка, концентрат, дори в езика на айнуите с *arakke* се означава японското саке. В тибетски думата присъства под формата *a-rag*. В осетински *arag*, *agax*, *agaxh* – концентрат, се смята че е заето през монголското владичество в XIII в.

Връзката с арабската дума за пот, и разпространението на араката, основно чрез тюркските езици е издигната в началото на XX в., от учените-тюрколози Рамстед, Расянен, А. Кононов и др. Тъй като в алтайските езици не може собствена дума да започва с „r“, е добавено началното „a/e“. Но твърде широкото разпространение на думата, при това в Далечния Изток, поставя това мнение под съмнение, и подсказва, че трябва да се търси друг първоизточник. Освен това арабите нито са произвеждали, нито са употребявали алкохол, поради забраните на ислямската религия.

При монголите буряти, е особено популярна млечната водка наречена тарасун, която ако се редестилира, вече се превръща в арака. Думата „тарасун“ е отбелязана още от Вилхелм Рубрук, който е посетил монголите, но я отнася към оризовото вино: „*aliud cervesiam de risio que dicitur terracina*“ - т.е. напитка от ориз, която се нарича терацина.¹ (4) Тарасун произлиза от монголското *tarag* – кисело, ферментирало мляко.

Интересно е, че при сарматите е била позната подобна алкохолна напитка, наречена „ранг“ или „ранга“. За нея се съобщава в „Нартския епос“, като за вълшебната напитка на безсмъртието. В съвр. осетински се нарича „ронг“. Правенето на ронг е било типично само за осетинците, и от осетински е проникнало в сванетски, мингрелски, грузински като *rang-i*, което отразява по-страта сармато-аланска форма. Приготвянето на ронга в Осетия се прекратява, след голямата демографска катастрофа, настъпила в Кавказ, поради похода на Тимурленк в края на XIV – началото на XV в. Едва през 30-те год. на XX в., Василий Абаев е записал разказа на сванския старец Йосиф Гуледани, който си спомня, че „ранга“ са го приготвяли от мед разтворен във вода, в съотн. мед / вода - 1/4, и хмел, като ги оставяли да ферментират, т.е. това е била напитка подобна на медовината. Приготвената смес се кипвала, след което се наливала в глинени съдове и се оставяла на топло, за да ферментира. След около седмица, вече е била готова за пиене. (5)

В. Абаев прави неуспешен опит да изясни етимологията на думата, като търси обяснение в древноирнаското **rapana-* / **rapana-(ka)* – дух, подобно на латинското *spiritus vini*. (6) Произходът на думата е правилно обяснен от ираниста и специалист в областта на хотаносакския език, Х. Бейли. Той посочва хотаносакската дума *ragai* – ферментирало мляко, в хотаносакски документ № 356 (DKS 356). В основата стои изходната дума *ragai* – опияняваща напитка, приготвяна от кобилешко мляко, от номадите саки. Осетинското *rong* и сарамтското *rang(i)* е закономерен негов аналог. Произлиза от корен **rak-*, **rank-* или праформата е *rangaka, за която Бейли предполага съществуването на праиранска дума *rank – мляко, като развитие на общоиндоевропейското *glak > *lak* > *rak* > *rank*. (7) В подкрепа на това мнение, могат да се посочат още, в персийски *rahsha* – напитка от сусам, мед и мляко, кашмирски *rasāyēn*, непалски *rasāin*, дардски *rasāyana* – вълшебен еликсир, в санскрит *rasāyana*, *rasa*, авестийски *rahan* – вълшебен еликсир. (8) От същият древен корен, произлиза названието на маслото в памирските езици, във вахански *rug^hn*, шугнански, рушански, хуфски, бартангски *rug^han*, ягнобски *rug^hin*, язгулемски *rog^hn*, искашимски, сангличи *gēg^hn*, мунджнски *gūg^hn*, йидга *gūg^hъп*, белуджи *gōgin*, таджикски *gaurgan*, авестийски *gaog^hna*, праизточноирански **gaug^hna*, пахлави *gōgn*, согдийски *gūg^hn*, хорезмийски *rg^hn* – масло от мляко. (9) Българският аналог ракин(я) е напълно идентичен!

Разбира се първоначално древнобългарската ракия вероятно е била напитка подобна на сарматския ронг, приготвяна от мед, ферментирало мляко, хмел. С проникването на дестилацията от Изтока, името се прехвърля върху дестилираното вино, и едва след XVI-XVII в., тя е заменена от турската дума *raq* > в българско произношение ракия, производна на по-старата тюркска дума арака (а не на арабското пот). Например Евлия Челеби съобщава, че към 1630 г., в Истанбул е имало около 100 цеха от занаятчии, произвеждащи „ракъ“ от различни плодове, вкл. банани, нар, анасон, липов цвят и др.

Също тази древна иранска дума, е била заета и от древните китайци, които са я съхранили в йероглифа 醪, съвр. форма *lào*, в древнокитайски *rag, до епохата Хан вкл. (или III в.). *gāk*, значение: кумис, ферментирало мляко,

¹ Виж напълно неправилното, аматорско тълкуване на този пасаж, и опита му да бъде свързан с българската ракия в блога на Марк Натан „Ракиено време – истината за татарското изобретение ракията“: <http://marknatan.blog.bg/history/2014/07/18/rakieno-vreme-istinata-zatatarskoto-izobretenie-rakiata.1281772>

оризово вино, алкохолна напитка от просо и хмел. В японски същият йероглиф предава думата *gaku* – мляко, млечен. Близки по смисъл в китайски, са също:

1). 潼, съвр. форма *dòng*, в древнокитайски и класически китайски *tron⁹h* – кумис, (виж монг. *tarag* – кисело мляко),

2). 醪, съвр. форма *láo*, древнокитайски **g^huw*, класически китайски *g(h)ũ*, епохата Хан *g(h)əw*, значение: ферментиращо вино, алкохол,

3). 醴, съвр. форма *lǐ*, древнокитайски **g^hi^h*, *g(h)ijg^h*, класически китайски *g(h)ij*, епоха Хан *g(h)jəj*, значение: сладко, младо вино (ферментиращо). (10)

Така че от китайски, думата арака се е разпространила към алтайските езици и другите езици в Далечния Изток.

2. Аловина, Оловина

Олъ, оловина или аловина е напитка от овес, ръж или ечемик, наподобяващ бирата. В славянските езици, тази дума се среща в староруски, словенски, срещала се е в сърбо-хърватски, днес вече изчезнала, и отсъства в останалите. (11), (12) В румънски *olovină* е директна старобългарска заемка. (13) Основателят на българското езиковедие, проф. Беньо Цонев посочва и диалектните форми **аловина**, **ловина** (Врачанско) означаващи питие от жито. (14)

М. Фасмер я посочва като староцърковнославянска дума, в текстове от XII в. Олъ е аналогично на староирландски *oul*, ирландски *yl*, *ylaim*, *òl*, *liopp*, протогермански **alúá*; **alwa-*, немски *Ale*, старосаксонски *alo-fat*, английски *ale* (ейл), староанглийски *ealo*, фризки *ale*, холандски *aal*, исландски, шведски, датски *öl*, *ol*, норвежки *øl*, литовското *alues*, латвийското *alūs*, старопруското *alu* – пиво, бира, в ирландски *ólta* – пиян. М. Фасмер свързва олъ с балтийските форми. (15)

Интересно е обаче, че тази така древна напитка, предвид масовото и разпространение у германските народи, в славянските езици, най-дълго се е съхранила в български, тъй като оловината се приготвяла почти до XIX в., и е разпространена само в южнославянските езици и староруски. Или може да се мисли, че разпространението е вървяло от старобългарски към останалите южнославянски езици, и към староруски, по пътя на старобългарския църковнославянски език. Също, при преките съседи на балтийските народи – поляците, както при чехите, словаците, украинците и белорусите, тя не се среща.

У осетинците се среща аналогичното питие, в иронски *æluton*, дигорски *ilæton*, сармато-аланска форма *alut*. И от сармато-алански е заета в грузински като *ludí* – пиво, дума употребявана и днес.

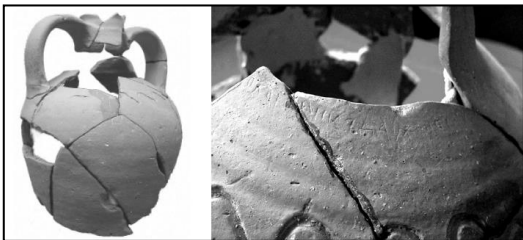
Алутонът е свещената напитка на нартите, даваща им сила и издържливост. При осетинците тя има особено, сакрално значение, приготвя се по време на празници, и дори се използва за храна, тъй като при варенето на пивото, в котела се поставят агнешки кости (обикновено таз, кръстец). Желатинът от костите се отделя и пиетието става особено гъсто и хранително, колкото по-гъст е алутона, толкова е по-качествен. (16) В. Абаев търси произхода на осетинската дума и посочва, че тя е била позната на сарматите, предвид сарматското име Алутаг (Αλοῦταγος) от надпис в гръцката черноморска колония Олвия. Предвид липсата на други ирански съответствия, Абаев извежда, според него „скитската“ дума директно от праиндоевропейският източник, откъдето са и германските названия. (17)

Всъщност Абаев е сгрешил, има и ясни индо-ирански паралели, но с времето първоначалното им значение е еволюирало. Така в дардските езици *ollanī*, *olan* е заквасено мляко. (18) В памирските езици, във вахански *alwošir* е кисел от пшенично брашно и мляко (от корена *alwo* – кисел, и *šir* – мляко), в шугнански *alwo* – кисел, в ишкашимски *alwo* – храна от мляко, масло и брашно. При памирските таджики, съществува и обичая *alwoyuk*, *alwoyuk*, когато по време на пролетния земеделски празник на „първата бразда“, волът впрегат в ралото, се захранва с ритуална храна *alwo* - кисел от мляко и пшенично брашно. (19) Или както се вижда коренът **alwo-* / **alvo-* първоначално е означавал ферментирало (кисело) мляко, аналогично на латинското *alūmen* – горчица, кисел.

Сергей Старостин посочва ностартически корен **alu-*, индоевропейски **alut/d-*, алтайски **aIV*, угрофински **äIV* / **jälte*, със значение съответно, в индоевропейските езици – пиво от покълнато жито или ечемик (прединдоевропейски субстрат, в баски *oloa* – овес), в алтайските – покълнало зърно, а в угрофинските – дървесен сок. В манси *ol*, *il*, хантски *öl*, *elə*, селкупски *yl*, *yllu*, *öl*, ненцки *пӀӀ* – ферментирал, брезов сок, вепски *olud*, фински *olut* – пиво. Прототюркското **(i)al-* е покълнало семе, протомонголското *(h)alir-su* е зрели плодове, а тунгусо-манджурското **alu-* е ягода. (20), (21) Виждаме че алтайските корени са по-далечни по-значимост, свързани с жито, семе, плодове, при алтайците, ферментиралото мляко е в основа на напитките, докато угрофинските са преки праиндоевропейски заемки, с еднакво значение – ферментирало питие, но отнасящи се към типичния за горските народи брезов сок. При индоевропейците в основата на ферментацията е стояло покълнатото зърно и малца.

Известна е и още една старобългарска дума, свързана с оловината. Това е **оловникъ**, или **оловеникъ** – съд за приготвяне, или съхранение на оловина. Названието е известно в руски текстове от XVII в., но в старославянския

речник на Дяченко, се обяснява погрешно с олово, оловен съд. (22) Същата дума се среща в надпис на старобългарски, направен върху керамичен съд, открит в средновековен манастир в местността Манастирчето, на 2,5 км южно от Външната крепост на старата столица Преслав, на северния склон на връх Кара Бурун. Находките в разкритите до момента малка кръстополна черква и две сгради (южно и югозападно от храма), бележат средата на X - началото на XIII в. като хронологически граници за съществуването на комплекса.

Буквите са нанесени с тънък писец след изпичането на съда и са разположени в хоризонтален ред непосредствено под гърловината на съда. Надписът гласи: „...олов(ъ)никъ да женоу кр(ъ)јет(ъ)м ... (а)а...ста...“, т.е. жената е поставила, скрила оловника, но не става ясно поради каква причина, предвид фрагментираността на надписа. (23)

3. Мъсть

В старобългарски думата **мъсть** означава опияняващо, младо вино. Заето в унгарски като *must*. (24) Съхранено в диалектните форми **мъс** – младо вино, шира, мъста, **мъстна** – мачкам грозде в каца, правя вино. (25) В славянските езици, думата се среща в староруски *масть*, сърбохърватски *mast*, старочешки, словенски *mest*, лужицки *mošt*, старополски *moszt* – винени джибри. Славистите я извеждат от латинското *mustum* – джибри. (26), (27)

Но по-вероятно думата е със сарматски произход, дори и да е заета не от старобългарски, а на по-ранен общославянски етап. Аналогично в пушунски *mai*, пали *madhu*, *tudu*, непалски *mad*, кашмирски *mas*, *may*, тохарски *mot* – вино. В авестийски *mad*, *masta*, согдийски *mst'wni*, партиянски *māsād*, съвр. персийски *māsdan*, *mās*, пушунски *matar*, осетински *mæsæg* – пия, *mast* – пиян, пахлави *mastōg* – опиянен, таджикски *mast*, *mastona* – пиян. (28) Напр. съвр. българска дума „механа“ – пивница, е от османотурски, персийски произход и идва от перс. израз *māy-khana* – къща на виното.

От същият корен във вахански *mod*, *moth* – ферментирало мляко (29) Древноиндоиранското **math-* има двуяко значение: 1. вино, алкохол, горчив, с остър вкус 2. гневен, бесен, яростен, опиянен.

В осетински оригиналната сарматска дума за вино *mæst се е съхранила само в думите *пия*, *пиян*, а виното се нарича със западнокавказката (абхазо-адигска, кабардинска) дума *sæp*. (30)

Същият ирански корен, но със значение гневен, е съхранен в древнобългарското (прабългарското) име **Мостич**, и неговите по-късни аналози **Мъсто**, **Мъстил**, **Мъстуш**, **Мъстимир**, **Мъстьо** – бълг. имена от XIV в. (31) Името е познато като аланско, от надписите в Боспорското царство, като **Маота** (Маста). Съвр. осетински вариант е **Мисти**, **Мисто**, а чувашки **Мастук**. (32), (33) В. Бешевлиев се придържа към мнението на Фасмер, Абаев, Згуста, които свързват това прабългарско име с иранското **mast(a)* – яростен, гневен. (34), (35)

Самото название на виното **math-* в иранските езици е субстратна пракавказка заемка.² В пракавказки, баски *mats* – грозде, *mozgor* – пиян, в грузински *matz* – лоза. (36) В латински *mustum* – джибри, ирландски *meisge*, *misge*, *mescc* – пиян, *mogap* – малцов алкохол, уиски, е от същия прединдоевропейски субстратен произход. (37)

Древните индоиранци, и изобщо индоевропейците са били първоначално скотовъдци-номади и не са познавали земеделието. Затова в древноиндийски думата *mada е означавала кисело, ферментирало мляко, а не вино. В протоиндоирански *mada* / *таба*, вахански *mod*, *moth*, ишкашимски *mid*, сариколски *mod* – кисело мляко. (38) Явно в езика на прабългарите е съществувала дума **МАТЬ**, **МАДЪ**, **МЪДЪ**, означавала мляко, откъдето е българското **мътеница** – продукт от ферментирало мляко, **матан** – айрян (Чирпанско), в Родопите **мантека** е масло от козе мляко, **маторина** – млечна овца, кърмеща агнето си, в албански *mënd*, *mënda* – жена-кърмачка или женско животно кърмещо малките си, е възм. старобългарска заемка. Откриваме етимологичен паралел с осетинското дигорско *mesin*, *meštın*, иронски *mişın* – кисело мляко, *amæntgæ* – закваска, *мая*, заето и в грузински *mas`ani* – кисело мляко.

4. Боръ – вино, бърракъ, буре – съд за съхранение на виното

В старобългарски думата ***бърракъ** означава буре, съд за вино. От старобългарски е заета в руски като *буракъ*, а в сърбохърватски се среща като *bugasa* / *бурача*, *bure* – съд за вино. Петар Скок, го свързва се с италианското *borgaccia* – мях за вино, буре, но според Фасмер, това е неубедително. (38), (39)

² В буришки *miçil е плод, портокал, и съотв. тази пракавказка субстратна дума, останала от езика на древната земеделска Бактрийско-Маргианска общност (БМАК), се е съхранила в тунгусо-манчжурски, като *miçu* – грозде в манджурски, в орокски *muskeri*, нанайски *muksulte*, удегейски *mesukte*, древнокорейски *mæs* – дива ябълка. (Старостин)

Според тюрколога Рясянен руското бурак произлиза от чувашкото *purak* – съд, чаша, кутия, но не изяснява етимологията на думата. Във фински *purakka, purakko, purakas*, татарски *burak* – мах за вино (Радлов) са заимствани от руски (Миккола). (40)

Етимологията се изяснява от дигорското *burku*, иронското *byrky* – голям съд за вино, закопан в земята, обясняващ и произхода на българското **буре** – съд за вино, заето в сръбски *буре*, румънски *biu*. Произходът на буре според БЕР не е ясен, търси се връзка с италианското *barile*, старофренското *baril*, в бълг. диал. **барило**, хърватски *baril, barrio, bārgelo* (Черна Гора), румънски *burlou*, албански *buril*, новогръцки *βαρέλι, βαρέλα*, което явно е различно по произход с **буре, бурак** от където е и съвр. дума варел. (41), (42), (43) Скок смята хърватските форми, както и останалите славянски за производни на италианското *barile*, вкл. и формата в сръбски *burica* - буре. (44)

Вероятна етимология: в дигорско *berka* – съд за течности с вместимост 1-2 пуда. За Абаев етимологията е неизвестна. (45) Възможна връзка с алтайското древнотюркско *bog* – вино, в тюркските езици *boz(a)* – ферментирала напитка, в тунгусо-манджурски *biu*, протомонголски *biu*, монголски *biu*, якутски *biuj* – вино. В тунгусо-манджурски *biu* – 1. изливам, поливам, 2. варя, дестилирам водка. (46)

В чувашки и унгарски *bog* е вино, като унгарската форма се смята за чувашка заемка. Независимо от произхода си **бурак / буре** най-вероятно е прабългарска дума. В Солунско се е използвала диал. дума **борхана** – механа, кръчма, производна на **бор** – вино и **хана** – дом, къща, по аналогия на турско-персийското механа. (47)

5. Бърага – вид пиво

Думата „бърага“ със значение вид пиво, не е съхранена в старобългарски. Но е съхранена в староруското брага, което е засвидетелствано само в украински, белоруски и полски, където се е разпространило чрез руския език. Наличието на румънското *bragă* – пиво, предполага и подобна старобългарска дума ***бърага**. Думата отъства от западнославянските езици, както и сърбохърватски и словенски, което отхвърля заимстване от германските (*brühe* – бульон), или келтските езици (средноирландски *braich*, уелски (кимвърски) *brag* – покълнал ечемик, малц, *bragod* – ферментиращ малц или медовина, респ. джибри). В крайна сметка Фасмер предполага, че думата е с „тюркски“ (волжкобългарски) произход, извеждайки я от гипотетичното прачувашко *reğaga* – пиво, дрожди, джибри. (48)

За румънската форма, може да се мисли и че е заета от съседния украински език, ако не беше българската диалектна дума **бурч** – вид пиво приготвяно в Провадийско (селата Черковна, Марковец, Кривня). Думата е посочена от Р. Сефтерски, който търси връзка с подобно питие приготвяно от тюркските народности в Алтай, наречено бирчо, бючуре. Авторът ги свързва с изходното прабългарско *bor* – вино. (49) Разбира се, е много вероятно думата «бурч» да е донесена по-късно от куманите!

Но също откриваме в осетински дигорски *buræð* – пиво, *bog kæpup* – варя нещо. За Абаев произходът на осетинската дума е неясен, „вероятно старо аланско заемане от руското брага“? (50)

Така стигаме до извода, че древните българи, сарматите и аланите са използвали някакъв вид домашно пиво, което впоследствие чрез старобългарския език е достигнало до староруски, независимо от произхода на названието, праиндоевропейски, или алтайски.

6. Кондир, крондир

Крондирът, или кондирът, среща се и диалектната форма кондел, е специфичен керамичен съд, подобен на

висока кана с тясна гърловина и дълъг чучур, или бърлица, типичен за българите. С кондир / крондир се кани на сватба. В БЕР се обяснява като новогръцка заемка от *kroutiri* – стомна за студена вода. (51)

Но това изобщо не е така, защото аналогични съдове се изработват в Източен Кавказ – Дагестан, при лакците, жители на село Балхар. Името не е случайно. Съседните народи наричат лакците булеги, което подсказва, че някакъв български субстрат се е разтворил сред местните кавказки племена и е оставил част от традициите си в керамичното производство. Съдовете от Балхар се наричат „кунари“.

Също така, проф. Б. Цонев посочва унгарските *kondér* – кана като заемка от старобългарски **кондеръ, крондиръ** – кана. (52) Т.е. и дума не може да става за новогръцка заемка, а по-скоро за обратното, българска дума заета в гръцки!

Произходът на думата кондир / кунари е типичен индоирански. В санскрит *kuñdi* > тохарски (б) *kuntiške*, тох. (а, б) *kunti* – малки съдове. (53) Във вахански *kəndog* – съдинки, малки съдове, в пушунски *kandal, kandol* – чаша,

ишкашимски k̄ndok – стомна, йидга kunduk – дървена чаша, сариколски kandug – глинен съд за събиране пепелта от огнището, ховарски kunduk – чаша за мляко, древоиндийски kunda – съд, паница, хинди-урду kund – глинен съд, kanderā – стомна за вода, средноперсийски канду, кандūg – глинен съд за зърно, осетински дигорски к̄од – мярка за течности. В основата на всички тези понятия стои древноиндоиранското *kand – дълбая, (54), (55)

В основата на древнобългарското / прабългарско крондир, кондир стои същата семантична закономерност произлизаща от индоиранското *kand – нещо издълбано, съд.

Именно от древнобълг. **крондир / кондир**, произлиза и титлата от времето на Първото Българско царство, **«крон»** с вероятно значение чашник, виночерпец. Кронът е бил сред най-близкото обкръжение на владетеля, и титлата е съобщена във връзка с българското пратеничество в Константинопол, което е уговорило сватбата на престолонаследника Петър, сина на Симеон Велики, с византийската принцеса (дъщерята на император Роман Лакапин). В българската традиция, крондирът има важно значение, точно в сватбения ритуал, с крондир се кани на сватба, т.е. неслучайно кронът участва в пратеничеството.

7. Кръчагъ, кърчагъ, хръгъ.

Среща се в руски корчаг, старорус. кърчага, украински корчага, сърбо-хърв. крчаг, чешки křčah, полски korczak – чаша, съд за пиене. (56) От старобългарски е заета в румънски като hărgăn, унгарски hírgit – гърне, стомна, албански kertšak, gertšak - **кърчагъ**. (57), (58) И съотв. старобългарското **кръчагчи** – грънчар, е производна дума.

Според БЕР думата е изконно славянска, производна на праслав. *kъgъ – шия, гърло, откъдето къркам – пия, а кърчага – съд с тясно гърло. (59) Като друга, слаба вероятност се посочва връзката със среднонем. krug – чаша, съд, или с арменското хгсаг – гърло, в ингушки къагакъ – хапка, къurdoš – гълтам.

Широко разпространено е мнението, че се касае за прабългарска дума, съхранена и разпространена чрез старобългарски. Смята се, че е аналог на турското kogčak – мях, съд, алтайски kugčuk, kaččuk – съндък, ковчег. Аналогично в чувашки kurka, korka – съд, чаша, което си свързва с древнотюрк. kōkă – дървено блюдо, тунгусо-манджурски kurkə – брезов съд. (60)

Турското диал. kirçak – стомна се смята за българска заемка (Титц). Фонетично **кръчагъ**, трудно се свързва с тюрк. kolçak – съд за пиене.

Но произходът е най-вероятно индо-ирански: Връзка с древноинд. (санскрит) karaka, karakañ, хинди-урду kačhāñ, kačāñ, ягнобски gičak – глинен съд с чучур, стомна, хинди-урду khugčan – глинен съд за мляко. (61) Възм. обяснение е шугнански, рушански, хуфски kurg, karg, сариколски karg, kars, ванджски kərc, белуджи kəwrcat – дълбок, т.е. дълбок съд. (?) (62)

8. Бегана – вид пиво

Тази дума не е съхранена у българите, но се среща при осетинците. При осетинците беганата (bægæny) е традиционно народно пиво, приготвяно от ечемичен малц и хмел. Беганата се съобщава и в Нарския епос, но за разлика от алутона, се смята за по-народно питие. (63)

Произходът на думата е древен. Засвидетелствана е в согдийски βγ̄ny (bāgāñi), хорезмийски bakanīn - пиво, перс. bagñi – напитка от ориз, просо и ечемик, подобна на буза. Среща се и в алтайските езици, в древнотюркски (орхонтските надписи, древноуйгурски) и караханидски begñi – пиво от просо, старомонголски bege, халха-монг., калмикски bē – ферментиране, плесенясване, заето от тунгусоманджурски, евенски beу, евенски beуе – закваска, ферментиране, негидалски beуе – лекарство. (64)

Според Х. Бейли думата е древноиранска, но той я извежда от твърде съмнителен изходящ корен бага – бог, един вид хаома, сакрална напитка, което е неприемливо. Според Е. Хубер, названието идвало от древноиндоиранското *bangʰa – опиянаващо вещество извлечено от индийския коноп. В. Абаев не се ангажира с допълнително изясняване на първопроизхода, но предлага хипотетична метатеза bakan < kapab – коноп, което също е твърде съмнително. (65)

Оказва се, че това е древна субстратна дума, която е заета от езика на БМАК (древната земеделска прединдоиранска цивилизация на Бактрия и Маргиана). В буришки bay, мн.ч. bačén⁹ – просо, в кавказките ез., андийски beča, аварски тиç, ботликски и годоберски viča, адигски mašə, кабардински maš, урартски тиçi – просо. От същият корен, в китайски 稗 bàì, в древнокитайски bhrēs, ранносредновековен кит. bēH, bhaiH, bhiē – диво растение подобно на зърнени култури и производното му 稗 bàì, древнокит. bhrēh, ранносредновековен кит. bhiē – ориз.

Така че разпространението е вървяло от пракавказкия БМАК субстрат към индориански, източноирански и оттам към древните тюрки.

9. Максама – вид пиво

Максама, максима, максума е вид народно пиво, употребявано от осетинците и чувашите, вероятно е била позната и на волжките българи. Приготвя се от просо, или в по-ново време от царевица. От осетински маһъсытæ е заето в кабардински маһъсытэ, адыгейски bahsimэ, ингушки mahsam, грузински mahsimati – пиво, хмелно питие. При чувашите maksäma е слабоалкохолно пиво без хмел. (66), (67), (68)

Предполага се, че названието идва от тюркските езици, думата maqšima – пиво е съобщена в „речника“ на Махмуд Кашгари, среща се основно в кипчакските езици, кумикски, татарски, киргизки като maksim(a), което показва, че най-вероятно разпространението и` е вървяло с преселенията на куманите.

Произходът е свързан с китайското 麥 mǎi, до епохата Хан вкл. mǎk, ранносредновековен кит. mǎk, miǎk, средновековн кит. maik – пшеница, ечемик. Също в манджурски, улчийски, нанайски mudži – ечемик, японски mǔgi – пшеница, ечемик, мандж. majsa – пшеница. (69) Кавказките паралели са в чечено-ингушки miq, акушки miqi, чирагски miqe, лезгински miç, хиналукски maqa – ечемик, в грузински таха – пшеница, релкит от пракавказкия субстрат.

Използвана литература:

- (1) Д. А. Ихчиев, „Материали за историята ни под турско робство“ в „Известия на българското историческо дружество“, кн. 2, 1906., София. стр. 92-94. : ДОКЛАД НА ЛАЛА ШАХИН ПАША ЗА НЕУСПЕШНА ОБСАДА НА ГРАД СОФИЯ ОТ 1384 ГОДИНА: http://ald-bg.narod.ru/biblioteka/srednonekovni/turski_dokumenti/doklad_lala_sahin.htm
- (2) Иван Петрински. Българската средновековна ракия се наричала "празноглавица": http://bolgari.net/bylgarskata_srednovekovna_rakia_se_narichala_praznoglavica_-h-756.html
- (3) Ракията - балканско, ориенталско, или най-вече българско питие, правено още от древните българи през 9-ти век.: <http://samoistina.com/2/rakia.htm>
- (4) ПУТЕШЕСТВИЕ В ВОСТОЧНЫЕ СТРАНЫ ПЛАНО КАРПИНИ И РУБРУКА. Редактор Г. П. Богоявленский. Москва. 1957., стр. 140, 236.
- (5) И. А. БЕДОЕВА. ТРАДИЦИОННЫЕ ХМЕЛЬНЫЕ НАПИТКИ ОСЕТИН (XIX – XX вв.). Владикавказ 2014., стр. 19-21: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksRu/Bedoeva_I_Traditsionnye_Khmelnye_Napitki_U_Osetin.pdf
- (6) В. Абаев. Историко-этимологический словарь осетинского языка, том II (L-R), стр. 421-422.: http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/Abaev_ESOY_2.djvu
- (7) H. W. Bailey, Indo-Scythian Studies: being Khotanese Texts, VII, Cambridge, 1985, стр. 25-41. <http://www.archive.o...yOfXiongnuNames>
- (8) Digital South Asia Library on line.: <http://dsal.uchicago.edu/dictionaries/>
- (9) И. Стеблин-Каменский. Этимологический словарь ваханского языка. Санкт-Петербург. 1999., стр. 297-298.: http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/I_S_Kamenskiy_Etim_slov_vahan_ez.pdf
- (10) Сергей Старостин. Китайские иероглифы. : <http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/Chinese%20Charastres%20Starostin.pdf>
- (11) Rick Derksen. Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon. LEIDEN, BOSTON. 2008., стр. 370: <http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/SlavED.pdf>
- (12) ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ. ПРАСЛАВЯНСКИЙ ЛЕКСИЧЕСКИЙ ФОНД. Выпуск 32. Под редакцией академика О.Н.ТРУБАЧЕВА и доктора филологических наук А.Ф. ЖУРАВЛЕВА. МОСКВА НАУКА 2005, стр. 76: <http://etymolog.ruslang.ru/index.php?act=essja>
- (13) Б. Цонев. История на Българския език, том II. А. Обща част. Б. Специални части (посмъртно издание под ред. на проф. Ст. Младенов). София, 1934., стр. 85
- (14) Б. Цонев. История на Българския език, том I. София. 1919., стр. 98
- (15) Макс Фасмер. Этимологический словарь русского языка, том III (Муза-Сят), Москва. 1987., стр. 132-133.: http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/A_Preobr_ESRJA-3.pdf
- (16) И. А. БЕДОЕВА. ТРАДИЦИОННЫЕ ХМЕЛЬНЫЕ НАПИТКИ ОСЕТИН (XIX – XX вв.)...., стр. 21-22.
- (17) В. Абаев. Историко-этимологический словарь осетинского языка. Том I (A-K). Москва-Ленинград. 1958., стр. 130-131: http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/Abaev_ESOY_1.djvu
- (18) Digital South Asia Library on line.: <http://dsal.uchicago.edu/dictionaries/>
- (19) И. Стеблин-Каменский. Этимологический словарь ваханского языка...., стр. 82
- (20) Sergey Starostin. Indo-European etymology., стр. 19-20: <http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/Indo-europ.pdf>
- (21) S. A. Starostin, A. V. Dybo, O. A. Mudrak. An Etymological Dictionary of Altaic Languages., стр. 294-295.: http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/etymological_dictionary_of_altaic_languages.pdf
- (22) Григорий Дьяченко. Полный церковнославянский словарь. Москва. 1900., фототипно изд. 1993., стр.1069: http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/Dyachenko_Tserkovno-slavyanskiy%20slovar.pdf
- (23) Кремена Стоева, Георги Майсторски (Велики Преслав). НОВ ЕПИГРАФСКИ ПАМЕТНИК ОТ ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ. Сборник Преславска книжовна школа, том VII. ИЗСЛЕДВАНИЯ В ПАМЕТ НА ПРОФЕСОР ИВАН ГЪЛЪБОВ. София, 2003, стр. 414-419: http://preslav.shu.bg/webs/Deinost/archive/Tom%207/sadarj_T7.htm
- (24) Б. Цонев. История на Българския език, том II....,стр.171.
- (25) Христо Хитов. Речник на говора на с.Радовене, Врачанско. Българска Диалектология, проучвания и материали. Книга – IX, издателство на БАН. София. 1979., стр.280

- (26) ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ. ПРАСЛАВЯНСКИЙ ЛЕКСИЧЕСКИЙ ФОНД. Выпуск 21. Москва. 1994., стр.12
- (27) Макс Фасмер. Этимологический словарь русского языка, том II (Е-Муж). Москва. 1986., стр. 662-663.: http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/A_Preobr_ESRJA-2.pdf
- (28) В. Абаев. Историко-этимологический словарь осетинского языка. том II (L-R), Ленинград. 1973., стр. 76-77: http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/Abaev_ESOY_2.djvu
- (29) И. Стеблин-Каменский. Этимологический словарь ваханского языка...., стр. 235
- (30) И. А. БЕДОЕВА. ТРАДИЦИОННЫЕ ХМЕЛЬНЫЕ НАПИТКИ ОСЕТИН (XIX – XX вв.)...., стр. 39
- (31) И. Заимов. Български Именник. София. 2004., стр.232
- (32) З. Гаглоити. Осетинские фамилии и личные имена. Цхинвал. 2007., стр. 96.: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksRu/Gagloiti_Z_D_Osetinskie_familii_i_lichnye_imena.djvu
- (33) Чăваш арçын ячĕсем (Чувашки мъжки имена): <http://cv.wikipedia.org>
- (34) В. Бешевлиев. Ирански елементи у първобългарите. Антично Общество, Труды Конференции по изучению проблем античности, Издательство "Наука", Москва 1967, стр. 237-247.
- (35) В. Абаев. Историко-этимологический словарь осетинского языка. том II (L-R)...., стр. 76-77.
- (36) Баскско-картвелские соответствия. Тези съответствия са резултат от наличието на субстратни севернокавказки и синокавказки думи в картвелските езици, а не от някаква пряка връзка между баски и картвелски!: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/Bask_kartvel.pdf
- (37) Alexander MacBain. An Etymological Dictionary of the Gaelic Language. Gairm Publications, 1982.: <http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/An%20Etymological%20Dictionary%20of%20the%20Gaelic%20Language.pdf>
- (38) И. Стеблин-Каменский. Этимологический словарь ваханского языка...., стр.235.
- (38) М. Фасмер. Этимологический словарь русского языка, том I (А-Д). Москва. 1986., стр. 243: http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/vasmer_etimologichesky_slovar_1.pdf
- (39) PETAR SKOK. ETIMOLOGIJSKI RJEČNIK HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA JEZIKA, том I, стр. 238: <http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/PetarSkok-EtimologijskiRjecnikHrvatskogalliSrpskogaJezika.djvu>
- (40) М. Р. Федотов. Этимологический словарь чувашского языка, том - 1 (А-Р). Чебоксары. 1996., стр. 446: http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/M_Fedotov_ESChY_1.pdf
- (41) Български етимологичен речник, том I (А-3), София 2007., стр. 91
- (42) Б. Цонев. История на Българския език, том II....стр.62
- (43) Н. Геров. РЕЧНИКЪ НА БЛЪГАРСКИЯ ЯЗЫКЪ. том I (А-Д). Пловдив. 1895., стр. 25: <http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/riechniknablgars01gerouoft.pdf>
- (44) PETAR SKOK. ETIMOLOGIJSKI RJEČNIK HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA JEZIKA, том I...., стр.112-113
- (45) В. Абаев. Историко-этимологический словарь осетинского языка. Том I (А-К)...., стр. 282
- (46) Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков. Отв. редактор В. И. Цинциус., том I (А-Нг), Ленинград 1975., стр. 114, 111: http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/SSTMJA_1.pdf
- (47) Български етимологичен речник, том I (А-3)...., стр. 68
- (48) М. Фасмер. Этимологический словарь русского языка, том I (А-Д)...., стр. 205
- (49) Р. Сефтерски. Културата на прабългарите в светлината на прабългарския език. (сп."Проблеми на културата" бр.6, 1979., стр. 73: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/R_Sefterski_PraBG_език.pdf
- (50) М. Фасмер. Этимологический словарь русского языка, том I (А-Д)...., стр. 281
- (51) Български етимологичен речник, том III (КРЕС-МИНГО). София. 1986., стр. 19
- (52) Б. Цонев. История на Българския език., том II...., стр. 167
- (53) D. Q. Adams. A DICTIONARY OF TOCHARIAN B. Amsterdam. 1999., стр. 184.: <http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/Douglas%20Adams%20Tocharian%20Dictionary%20B.pdf>
- (54) И. Стеблин-Каменский. Этимологический словарь ваханского языка. Санкт Петербург. 1990 г., стр. 217.
- (55) В. Абаев. Историко-этимологический словарь осетинского языка,...том I, стр. 651, 647, 636
- (56) М. Федотов. Этимологический словарь чувашского языка, том II (С-Я) Чебоксары. 1996., стр. 341
- (57) Беньо Цонев. История на българския език. Том – 2. София. 1984. (фототипно издание), стр. 63
- (58) А. М. Селищев. Славянское населения в Албании. София. 1981. (фототипно издание, по изданию от 1931г.), стр. 153
- (59) Български етимологичен речник. Том III (Крес-Минго). София. 1986, стр. 222-223
- (60) М. Федотов. Этимологический словарь чувашского языка, том I (А-Р), Чебоксары, 1996, стр. 312-313
- (61) Digital South Asia Library. The Dictionaries on-line...
- (62) И. Стеблин-Каменский. Этимологический словарь ваханского языка. Санкт-Петербург. 1990, стр. 177
- (63) И. А. БЕДОЕВА. ТРАДИЦИОННЫЕ ХМЕЛЬНЫЕ НАПИТКИ ОСЕТИН (XIX – XX вв.)...., стр. 22-23
- (64) Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков. том I (А-Нг). Ленинград 1975., стр. 119: http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/SSTMJA_1.pdf
- (65) В. Абаев. Историко-этимологический словарь осетинского языка. Том I (А-К)...., стр. 244-245
- (66) В. Абаев. Историко-этимологический словарь осетинского языка. том II (L-R)....,стр. 78
- (67) В. Г. Егоров. Этимологический словарь чувашского языка. Чебоксары. 1964., стр.128: http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/V_Egorov_ESChY.pdf
- (68) М. Р. Федотов. Этимологический словарь чувашского языка. том - 1 (А-Р), Чебоксары. 1996, стр. 340: http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/M_Fedotov_ESChY_1.pdf
- (69) Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков. том I (А-Нг)....стр. 520, 551